

ПОЕТИКА ДОБИ, ЯКА МОГЛА СТАТИ ЗОЛОТОЮ

Трофимук М. С. Поетика епохи Мазепи: Монографія. – Львів: Сполом, 2009. – 224 с.

Епоха бароко – особливий відтинок української історії, важливий, зокрема, як етап усталення модерних форм української літератури. Розвиток бароко забезпечила продуктивна зустріч християнського світогляду та ренесансних ідей, що призвело до синтезу мистецьких форм і теоретичних постулатів різних епох. Через те бароко властиві еkleктика, динамічне протиставлення елементів, багатий декор, різкі перепади світлотіней і кольорів. Розвиток стилю пов'язаний насамперед із оселями володарів та магнатськими осередками. “Мазепинське бароко” – термін, який позначає передусім своєрідність українських архітектурних форм кінця XVII – початку XVIII ст. Проте автор монографії розширює межі цього поняття, прикладаючи його до значного масиву культурної спадщини означеного періоду: музичної, образотворчої, а надто – літературної творчості.

Власне, риси барокового стилю притаманні чималій кількості літературних творів, писаних різними мовами впродовж XVII та XVIII століть. Попри складнощі сприймання чужомовних текстів, головну перешкоду для розуміння цих творів становить багатство античної ономастики й топіки, складний синтез античної та християнської образності, багатий риторичний декор. Специфіка жанрових форм і метричні кліше віршованих текстів теж були змістотворчими елементами барокових творів. Тому дослідження античного складника барокової образності (семантики образів грецької та римської літератури й міфології, особливостей метрики окремих жанрових форм поезії, античних сюжетів і топосів, що їх барокові автори вкраплювали у свої твори часто у формі криптоцитат) істотно полегшує сучасному вченому й читачеві сприйняття змісту літературних творів епохи бароко.

Монографію Мирослава Трофимука насамперед присвячено аналізу цих проблем. Автор поставив перед собою завдання виявити античні джерела теоретичних постулатів барокової теорії, усталити впливи літературної спадщини низки найвідоміших античних авторів (Вергілія, Горація, Овідія, Марціяла, Сенеки, Теренція, Плавта) на формування жанрових особливостей барокових творів. Окрім того, зроблено спробу виявити розбіжності поміж змістом літературної теорії в Україні та в інших

європейських країнах і проаналізувати причини намагань українських теоретиків змістити акценти певних теоретичних вимог і приписів.

Як відомо, вихованці колегій і Києво-Могилянської академії освіти здобували латинською мовою, хоч у тогочасних навчальних закладах можна було опанувати й церковнослов'янську, польську, німецьку, староєврейську й інші мови. Проте основним об'єктом вивчення, крім Святого Письма, були твори саме античної літератури, насамперед римської. У процесі читання й інтерпретації античних творів українські студенти відкривали для себе тогочасний комунікаційний код, властивий практично всім сферам культури. Без такого вишколу неможливо було ні писати літературні твори, ні виходити на рівень міжнародного наукового спілкування, ні здійснювати політичні контакти.

Достатній рівень знань для випускника тогочасної системи освіти – *trivium et quadrivium* – забезпечувало засвоєння курсів поетики та риторики, які довершували вивчення граматики й синтаксису латинської мови, а водночас давали задовільний обсяг знань із античної літератури, історії, філософії – обсяг, якого цілком вистачало для бюрократичної, судової, політичної кар'єри, а також для літературної творчості.

Тому автор монографії цілком слушно концентрує увагу на змісті рукописних підручників цих дисциплін. Щоправда,

до аналізу залучено матеріал ширшого хронологічного відтинку, ніж заявленого на титулі монографії. Формально “епоха Мазепи” тривала впродовж 1697 – 1710 років, у монографії ж проаналізовано загалом шість українських курсів. Це “*Liber artis poeticae*” – т. зв. “Поетика 1637 року”; “*Fons Castalius*” – “Касталійське джерело” (1685); дві праці Теофана Прокоповича: “*De arte poetica libri tres*” – “Три книги про поетичне мистецтво” (1705) і “Про риторичне мистецтво” (1706); “*Lyra Heliconis*” – “Геліконська ліра” (1709), а також “*Hortus poeticus*” – “Сад поетичний” Митрофана Довгалевського (1736). У вузькому значенні до “епохи Мазепи” належать два наведені курси. Проте “Поетика 1637 року” – це перший із наразі відомих курсів поетики Києво-Могилянської академії, “Касталійське джерело” створено за два роки до початку гетьманування Івана Мазепи, а курс Митрофана Довгалевського визнано чільним теоретичним підручником XVIII століття. Тож залучена джерельна база відтворює повноту тривалого процесу становлення теорії літератури епохи бароко в Україні.

Можемо здогадатися, що автор монографії, добираючи ілюстративний матеріал, керувався і критерієм доступності текстів для читача. Адже чотири з аналізованих курсів перекладено сучасними мовами. Саме на сторінки цих публікацій посилається М. Трофимук. У виданні Прокопович Ф. Сочинения (М. – Ленинград, 1961) надруковано переклад Г. Стратановського російською мовою та розшифрування латиномовного тексту поетики. При цьому в разі неадекватного, на переконання М. Трофимука, російського перекладу в монографії фігурують авторський переклад українською мовою та посилання на латиномовний оригінал. Цитати із творів античних і новолатинських авторів подано в перекладах Михайла Білика, Віталія Маслюка, Андрія Содомори; переклади самого М. Трофимука з’являються переважно тоді, коли необхідно уточнити зміст латиномовного висловлювання. Для ілюстрації особливостей античних метричних структур (як-от дактилічного гекзаметра чи пентаметра, сенара) наведено латиномовні приклади з курсів

поетик; у посиланнях подано переклад змісту цих фраз.

Для порівняльного аналізу використано два джерела європейської теоретичної думки, а саме: підручник Якова Понтана (Шпаннюлера) “*Institutio poetica*” (за виданням: Coloniae, 1615) і трактат Юлія Цезаря Скалігера “*Poetices libri septem*” (за виданням: Lugduni, 1651). Залучення цього порівняльного матеріалу дало авторові дослідження змогу простежити навіть мінімальні відмінності у трактуванні певних літературознавчих проблем поміж українськими викладачами та їхніми європейськими предтечами.

З огляду на основні характеристики стилю (еклектика, динаміка, багатий декор) ледве чи можливо лаконічно й вичерпно окреслити характер теоретичних вимог до творів бароко. Насправді зміст теоретичних рекомендацій (як і літературна практика) засвідчує динамічний творчий пошук авторів XVII – XVIII ст. Українські письменники повсякчас вирішували доволі непросте завдання, адже, з одного боку, на них тиснула “Сцила високих” – за влучним висловом Андрія Содомори, “доведених до абсурдної досконалості” – античних зразків, які до того ж ідеалізували та канонізували ренесансні гуманісти, а з другого – чатувала Харибда втрати самобутніх ознак автохтонної культури. Нині ми оглядаємо процес становлення української літератури бароко зі значної часової відстані, тож і сприймаємо його як завершене явище з певним комплексом ознак. Насправді ж упродовж згаданого історичного відтинку тривав дуже складний, а нерідко навіть хаотичний пошук світоглядних параметрів, відповідних художніх засобів, апробації жанрових форм для втілення суспільно важливих ідей.

Монографія М. Трофимука складається зі “Вступу”, трьох розділів, “Коротких довідок про авторів, твори і праці яких використані для написання монографії”, “Словничка рідковживаних термінів” та “Іменного покажчика”. Логіку викладу матеріалу зумовили, по-перше, авторське бачення процесу вдосконалення підручників із теорії літератури впродовж сотні років, а по-друге – будова самих курсів поетики та

риторики, які зазвичай поділялися на дві традиційні частини: т. зв. “загальну” і “прикладну” поетики. У “загальній”, як наголошено в монографії, розглядали основні літературознавчі проблеми та наводили визначення базових категорій: дефініція поезії саме як окремого виду мистецтва, а не як ремесла, поняття вимислу в контексті теорії наслідування, особливості художності літературного тексту, відмінності художніх творів од історичних і філософських тощо. “Прикладна” поетика подавала можливі критерії поділу творів на види та жанри, а відтак і варіанти таких класифікацій, розглядала параметри творів конкретних жанрів (метрика, тематика, обсяг, стиль тощо), наводила приклади вдалого та невдалого висвітлення окремих тем і сюжетів. “Прикладна” поетика передбачала також набір так званих шкільних вправ: “для вдосконалення стилю”, “для вдосконалення навиків перекладу”, “для вправності у складанні вірша на певну тему” тощо.

У першому розділі з бароково ускладненою назвою “Загальна поетика”: *oratores fiunt, poetae nascuntur*. Нова самосвідомість митця” автор на багатому матеріалі намагається окреслити процес розвитку літературознавчих знань упродовж епох Античності, Середніх віків, Ренесансу. Цей матеріал украплено в контекст аналізу змісту поетик. М. Трофимук розглядає постулати київських курсів у хронологічній послідовності, порівнюючи висловлювання українських підручників зі змістом рекомендацій античних теоретиків (Арістотеля, Платона, Горація) та з визначеннями ренесансних авторів. Наголошено на тому, що наприкінці XVI – впродовж XVII ст. в Україні відбулися кардинальні суспільно-політичні зрушення: зміна політичних еліт, прагнення витворити життєздатний державний організм, пошук надійних політичних партнерів у Європі. Ці історичні обставини зумовили зміну світоглядних орієнтирів якщо не всього населення, то принаймні української еліти. Своєю чергою це спонукало витворювати ідеологічний ґрунт для новостворюваної держави. Такі спроби засвідчують літературні твори того часу.

Організація держави, крім формування військових і урядових структур, вимагала також організувати систему школи, спроможної сприяти самовідтворенню політичної еліти. Українські викладачі насамперед навчали студентів латинської мови та прищеплювали їм уже згадані культурні коди як інструментарій для політичних контактів. Однак зміст розділів курсів поетики та риторики свідчить і про надзавдання, яке ставили перед собою викладачі українських шкіл: сформулювати основи національної свідомості, спонукати студентів писати твори на національно важливу тематику. Головне, на думку М. Трофимука, – це настанова на літературну діяльність саме як на творчість.

Другий розділ “Ужиткова поетика”: *docere, movere et delectare* складається з п’яти підрозділів. Їхня схема однотипна: автор розглядає вибірку цитат із творчої спадщини певного античного автора, які трапляються в поетиках, і з’ясовує, з якою метою їх використано. Довідуємося, що насамперед київські теоретики звертають увагу своїх учнів, майбутніх імовірних авторів літературних творів, на особливості жанрів, що їх розробили античні автори та прийняли за канон теоретики ренесансу. Розглянуто взаємозв’язок теми, стилю та метричних особливостей твору конкретного жанру. Подано зразки ритмомелодійної організації віршових рядків, а також хиб метричних рішень у Вергілія, Горація, Овідія, Марціяла, Сенеки й ін. Як наголошує автор монографії, київські теоретики на прикладі “класичної спадщини” прагнули виховати у студентів чуття адекватності стилю твору обраній темі, тому особливо акцентували на категорії “відповідності”. У розумінні теоретиків XVII ст. ця категорія має два рівні: це стилістична відповідність художнього зображення обраній темі й/або зразку опису цієї теми в когось із античних авторів. Однак насамперед під цією категорією розуміють відповідність зображуваного в художньому творі етико-естетичним вартостям християнства.

Другий розділ монографії М. Трофимука подає цілісну картину впливів античного письменства та ренесансної теорії на формування літературознавчих знань і

літературної практики в Україні впродовж XVII – XVIII століть.

Натомість у третьому розділі “Parnassus Roxolanus trivertex” автор акцентує на специфічно національних параметрах розвитку літератури та культури в Україні в епоху бароко загалом.

У підрозділі “Новолатинська філологія в Україні-Гетьманщині” йдеться про розвиток словникарства в Києво-Могилянській академії та про настанови київських теоретиків стосовно літературної норми. Автор зазначає, що здебільшого на ці міркування натрапляємо в риториках. Грунтуючись на висловлюваннях античних філософів і риторів про правильність вислову, лексичної чистоти мовлення, про вживання варваризмів тощо, київські теоретики намагаються сформулювати параметри правильного слововжитку. Найвиразніше це спромігся зробити Теофан Прокопович у 1706 році. М. Трофимук гадає, що виклад Теофана Прокоповича стосовно літературної мови засвідчує прагнення української еліти до застосування української мови як національного культуротворчого інструмента, що мав прийти на зміну латині.

У підрозділі “Кореляція ренесансної доктрини українським християнським світоглядом” розглянуто ті твердження ренесансної теорії літературної творчості, які контрастували із православним світоглядом українських теоретиків. А підрозділ “Функції латиномовної літератури у контексті літературного процесу України XVII – XVIII ст. (Замість висновків)” – це спроба узагальнити авторське бачення ролі та значення латиномовної літератури у процесі розвитку української культури.

Познайомившись із цією книжкою, читач укотре переконається, що українська література не почалася від Івана Котляревського, а тривала віддавна; що українська література завжди була європейською і за формою, і за змістом, маючи, втім, своєрідне, неповторне обличчя, дух і традиційні жанрові форми; і що справді мав рацію Дмитро Чижевський, коли стверджував: “Естетика барока кріпко прищепила на Україні переконання в цінності гарної форми”,

– тобто, на переконання неолатиніста-автора монографії, “саме протягом цієї епохи в Україні сформувалося поняття літератури – “красного письменства” у власному розумінні. Немалу, а може, визначальну роль у цьому процесі відіграла латиномовна література – її вивчення і переосмислення” (202).

Додаток “Короткі довідки про авторів, твори і праці яких використані для написання монографії” інформує насамперед про грецьких і римських письменників, до писань котрих апелювали українські вчені епохи бароко. Цінна риса цих довідок – подання оригінального написання імен авторів латинською та грецькою мовами (імена грецьких авторів продубльовано ще й латинізованими відповідниками). Це полегшить охочим пошуки докладнішої інформації про відповідних авторів, приміром, в інтернеті.

“Словничок рідковживаних термінів” не тільки розшифровує назви жанрів і метричних структур античної поезії, а й демонструє їх візуально. “Іменний покажчик” допоможе легко зорієнтуватись у доволі складному тексті. Вишуканий дизайн обкладинки, який символізує пієтет до Слова в бароковій Україні, зробить цю книжку окрасою кожної бібліотеки.

Рецензована монографія М. Трофимука “Поетика епохи Мазепи”, плід двадцятирічної пошукової, перекладацької та інтерпретаційної дослідницької праці неолатиніста, здатна не лише викликати інтерес літературознавців, а й принести користь викладачам і студентам у процесі вивчення курсів історії античної, середньовічної, ренесансної та барокової літератури й культури (й української, і західноєвропейської).

Наостанок варто наголосити на тому, що за два століття (XX і XXI) це лише третя монографія на подібну тематику. Ще 1960 року Григорій Сивокінь видав розвідку “Давні українські поетики”, чи не вперше подавши вичерпний огляд змісту поетик і розв’язавши низку проблем, які стосувалися їхнього походження, самостійності змісту й ролі в тогочасному культурному та літературному житті. І хоча цю книжку

перевидано 2001 року з додатками, вона залишається бібліографічною рідкістю. Те саме стосується й дослідження Віталія Маслюка “Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. і їх роль у розвитку теорії літератури на Україні” (1983).

Утім прикру прогалину на книжковому ринку України ледве чи заповнить і

поява цієї монографії, яка доповнює та розвиває знання про зародження літературознавства, мовознавчих студій і словникарства в Україні епохи становлення Гетьманської держави, “золотої Мазепинської епохи”, адже її наклад – лише кілька сотень примірників...

Отримано 15 липня 2010 р.

Назар Федорак
м. Львів

ЛП

“ОГУЗНАМА” ЯК ІСТОРИЧНЕ ТА КУЛЬТУРНЕ ДЖЕРЕЛО

14-15 жовтня 2010 р. у столиці Туркменістану м. Ашгабаді відбулася міжнародна наукова конференція “Сюжет “Огузнама” як історичне і культурне джерело”. Це наукове зібрання було проведено з ініціативи Президента країни Гурбанкули Бердимухамедова Інститутом рукописів Туркменської АН. Разом із туркменськими вченими в ній узяли участь історики, філологи, культурологи, етнографи й мистецтвознавці з майже тридцяти країн світу, серед яких були й науковці з України. Під час роботи п’яти секційних засідань конференції було заслухано 120 доповідей. Учені обговорили низку проблем, присвячених усебічному дослідженню комплексу пам’яток “Огузнама” – епічних книжних і фольклорних творів про генеалогію туркменського народу, легендарного прабатька туркмен-огузів – Огуд-хана та його нащадків.

На пленарному засіданні було заслухано шість доповідей. Так, *Сербан Дамбовинчіану* та *Влад Петре* (Румунія) розповіли про місце “Огузнама” серед інших видатних пам’яток історичної спадщини людства. Про вплив ідей “Огузнама” на духовне життя туркменського народу йшлося в доповіді *Падмолочана Даша* (Індія). Про зв’язки текстів пам’ятки з архаїчними шарами тюркської міфології йшлося у виступі *Маматкула Кураєва* (Узбекистан). *Майкл Сірсон* (США) запропонував за допомогою новітніх технологій поширювати відомості про “Огузнама” в інших країнах світу, а *Рі Джон Хун* з Кореї у своїй доповіді звернувся до сюжету “Огузнама”, відомого із праці “Загальна історія Фазлаллаха Рашидеддіана” (XIV ст.). Нарешті, *Мехмед Махді Баят* (Ірак) розповів про побутування дестану “Огуз-хан” серед туркменів Іраку.

На конференції працювали такі секції: “Сюжет “Огузнама” в системі світової культури”, “Сюжет “Огузнама” і давня історія східних народів”, “Сюжет “Огузнама” й тюркомовна література”, “Сюжет “Огузнама” і тюрські мови”, “Сюжет “Огузнама” і фольклор”.

Три доповіді було прочитано українськими дослідниками. Зокрема, *Ігор Набитович* розглянув парадигматику виявів категорії “Sakrum” у “Генеалогії туркмен” Абулгазі, наголосивши на особливому аспекті сакральності, який сформувався на основі уявлень, відбитих в “Огузнама”, і проаналізував, як історіософська перспектива в “Генеалогії туркмен” крізь призму сакрального балансує між міфологічними та релігійними рівнями цієї перспективи. *Олег Білоус* виголосив доповідь “Історичний образ Огуз-хана Туркмена в епосі “Огузнама”. У своєму дослідженні науковець використав уйгурську рукописну версію цього епосу, де зафіксовано найархаїчніші уявлення про легендарного прабатька туркменського народу. “Огузнама” та українська середньовічна література: генетичні зв’язки й типологічні збіги” – тема доповіді *Юрія Пелешенка*. Дослідник, зокрема, наголосив на впливі одних і тих самих біблійних сюжетів на тексти “Огузнама” та низку українських творів XI–XVII ст. і вказав на подібність дуалістичних легенд, наявних в українському й туркменському фольклорі; зауважив уживання топосу скромності Абулгазі та українськими книжниками; наголосив на впливі відомих у середньовічній Україні романів про Олександра Македонського на деякі фрагменти “Огузнама”.

Цей науковий форум став для багатьох його учасників відкриттям туркменського культурно-наукового та історично-соціального світів.

Отримано 30 грудня 2010 р.

Юрій Пелешенко
м. Київ